

ΕΠΙΣ ΠΕΡΙ ΑΡΕΤΗΣ*

Περί γε μὴν τῶν ἡβῶντων πολὺ μάλιστα ἐσπούδασε (sc. Λυκοῦργος), νομίζων τούτους, εἰ γένοιτο οἴους δεῖ πλείστον, ῥέπειν ἐπὶ τὸ ἀγαθὸν τῆ πόλει. Ὅρων οὖν, οἷς ἂν μάλιστα φιλονικία ἐγγένηται, τούτων καὶ χοροὺς ἀξιακροατοτάτους γιγνομένους καὶ γυμνικοὺς ἀγῶνας ἀξιοθεατοτάτους, ἐνόμιζεν, εἰ καὶ τοὺς ἡβῶντας συμβάλλοι εἰς ἔριν περὶ ἀρετῆς, οὕτως ἂν καὶ τούτους ἐπὶ πλείστον ἀφικνεῖσθαι ἀνδραγαθίας. ὡς οὖν τούτους αὐ συνέβαλεν ἐξηγήσομαι. αἰροῦνται τοίνυν αὐτῶν οἱ ἔφοροι ἐκ τῶν ἀκμαζόντων τρεῖς ἄνδρας· οὗτοι δὲ ἵππαγρέται καλοῦνται. τούτων δ' ἕκαστος ἄνδρας ἑκατὸν καταλέγει, διασαφηνίζων ὅτου ἕνεκα τοὺς μὲν προτιμᾷ, τοὺς δὲ ἀποδοκιμάζει. οἱ οὖν μὴ τυγχάνοντες τῶν καλῶν πολεμοῦσι τοῖς τε ἀποστειλασιν αὐτούς καὶ τοῖς αἰρεθεῖσιν ἀνθ' αὐτῶν καὶ παραφυλάττουσιν ἀλλήλους, ἐάν τι παρὰ τὰ καλὰ νομιζόμενα ῥαδιουργῶσι. καὶ αὕτη δὴ γίγνεται ἡ θεοφιλεστάτη τε καὶ πολιτικωτάτη ἔρις· ἐν ἣ ἀποδέδεικται μὲν ἃ δεῖ ποιεῖν τὸν ἀγαθόν, χωρὶς δ' ἑκάτεροι ἀσχοῦσιν ὅπως αἰεὶ κράτιστοι ἔσονται, ἐάν τέ τι δέη, καθ' ἕνα ἀρήξουσι τῆ πόλει παντὶ σθένει. ἀνάγκη δ' αὐτοῖς καὶ εὐεξίας ἐπιμελεῖσθαι. καὶ γὰρ πυκτεύουσι διὰ τὴν ἔριν ὅπου ἂν συμβάλωσι· διαλύειν μέντοι τοὺς μαχομένους πᾶς ὁ παραγενομένος κύριος. ἦν δέ τις ἀπειθῆ τῶ διαλύοντι, ἄγει αὐτὸν ὁ παιδονόμος ἐπὶ τοὺς ἐφόρους· οἱ δὲ ζημιοῦσι μεγαλείως, καθιστάναι βουλόμενοι εἰς τὸ μήποτε ὀργὴν τοῦ μὴ πείθεσθαι τοῖς νόμοις κρατῆσαι.

Ξενοφών, Λακεδαιμονίων πολιτεία 4.1-6

Στο προκείμενο χωρίο του Ξενοφώντα εμφανίζεται η μόνη ίσως μαρτυρία που διαθέτουμε σχετικά με τη διαδικασία επιλογής των ἱππέων στη Σπάρτη, διαδικασία η οποία, σύμφωνα με τον συγγραφέα, αποτελεί ἔμπνευση του Λυκοῦργου. Στόχος του ήταν να καταστήσει τους νέους ανδρειότερους και να εμφυσήσει σε αυτούς την αγάπη για τη νίκη, τη φιλονικία, φέρνοντάς τους ταυτόχρονα αντιμέτωπους με ένα γεγονός που ξεσήκωνε την ἔριν τους. Η ἔρις αυτή, που χαρακτηρίζεται «θεάρεστη» και «πολιτικωτάτη»¹, παρουσιάζεται μάλιστα ως κίνητρο για την ἀρετή.

Η θέση και η ὑπαρξη του σώματος των ἱππέων στη Σπάρτη αποτελεί μία από τις ερμηνευτικές δυσκολίες στη μελέτη της ιστορίας της πόλης αυτής, τόσο

* Ευχαριστώ τη Συντακτική Επιτροπή του περιοδ. *Ελληνικά* για τη συμβολή τους στην αριότερη παρουσίαση της μελέτης αυτής και ιδιαιτέρως τον καθηγητή κ. Γ. Μ. Παράσογλου για τις χρήσιμες παρατηρήσεις του.

1. Μια σειρά παρόμοιων επιθετικών προσδιορισμών, με πιο έντονο μάλιστα χαρακτήρα σύγκρισης, συναντούμε και σε άλλα χωρία της Λακ. πολ. (π.χ. 2.14, 9.2, 11.3). Είναι, επίσης, γεγονός πως ο Ξενοφώντας ἀρέσεται στο να κοσμεῖ το ἴδιο ουσιαστικό με σωρεία επιθέτων συγκριτικού ἢ υπερθετικού βαθμοῦ (*Ἀνάβ.* 1.3.19· *Κύρ. παιδ.* 8.2.22· *Οἰκ.* 6.9).

όσον αφορά στην ιστορική βαρύτητα που μπορούμε να του αποδώσουμε όσο και στα συμπεράσματα που απορρέουν από τη μελέτη του. Καθώς ο ρόλος των ιππέων ήταν πολύπλευρος και σημαντικός, ο τρόπος επιλογής τους και ο τρόπος αποδοχής αυτής της επιλογής από εκείνους που αποκλείστηκαν καθιστά το χωρίο αυτό ιδιαίτερα σημαντικό για την κατανόηση της σπαρτιατικής κοινωνίας.

Μια άλλη αναφορά σχετική με το ζήτημα, ανεκδοτολογικού όμως χαρακτήρα, συναντούμε στον Πλούταρχο. Πρόκειται για την απόρριψη από το σώμα των ιππέων του Παιδάρητου, αδελφού του Ανταλκίδα, αργότερα στρατηγού των Σπαρτιατών κατά τον Πελοποννησιακό πόλεμο και αρμοστή της Χίου κατά το 412-411 π.Χ. Αναφέρει, λοιπόν, ο Πλούταρχος πως ο Παιδάρητος *οὐκ ἐγκριθείς εἰς τοὺς τριακοσίους ἀπῆει μάλα φαιδρός, ὥσπερ χαίρων, ὅτι βελτίονας αὐτοῦ τριακοσίους ἢ πόλις ἔχει*². (Λυκ. 25.6).

Η αναφορά αυτή του Πλουτάρχου εντάσσεται σε διαφορετικό πλαίσιο από αυτό του Ξενοφώντα. Μέσα από την ειρωνική διάθεση που διακρίνεται στην πάντηση του Παιδάρητου, πρόθεση του Πλουτάρχου ήταν να μεταφέρει στο «ρωμαϊκό κοινό» (στο κοινό της εποχής του) το πνεύμα που επικρατούσε στις σχέσεις μεταξύ των Σπαρτιατών. Όσο για τον τρόπο αντίδρασης του Παιδάρητου, αυτός εντάσσεται στα στερεότυπα που συνόδευαν κατά τη ρωμαϊκή περίοδο τον προσδιορισμό της συμπεριφοράς του Σπαρτιάτη: πλήρης υπακοή στις αποφάσεις της πόλης και των αρχόντων ακόμα και σε περίπτωση διαφωνίας, καθώς και αναγνώριση της ανωτερότητας των συμπολιτών του.

Αντιπαραθέτοντας, ωστόσο, τις δύο μαρτυρίες παρατηρούμε μία σημαντική διαφορά ως προς τον τρόπο αντίδρασης αυτών που απορρίφθηκαν από το επίλεκτο σώμα των ιππέων: ενώ στη μαρτυρία του Πλουτάρχου περιγράφεται μια αντίδραση ευγενική και «πολιτισμένη», στην περιγραφή του Ξενοφώντα εμφανίζεται μια αντίδραση εντελώς αντίθετη. Οι απορριφθέντες εκδήλωναν τη δυσαρέσκειά τους μέσα από τη διαμαρτυρία, την οργή, τον θυμό, την πάλη, τη συμπλοκή ή τη βία. Η αιτία αυτής της έριδας, που έχει ουσιαστικά χαρακτήρα ρήξης μεταξύ των πολιτών, βρίσκεται στην άρνηση —και μάλιστα με την ανοχή της πόλης— όσων αποκλείστηκαν από το σώμα των ιππέων να αποδεχτούν τον τρόπο ή τα κριτήρια επιλογής όσων προτιμήθηκαν.

Τα ερωτήματα που εγείρονται από τη μελέτη του χωρίου του Ξενοφώντα είναι πολύπλευρα. Τι νόημα προσδίδεται στον όρο *ἔρις* στη Σπάρτη και ποια η σχέση της με την αρετή; Πώς και γιατί η έριδα αυτή χαρακτηρίζεται πολιτική; Ποια η σχέση αυτής της διαμάχης με το αγωνιστικό πνεύμα; Πώς δικαιολογείται στην πόλη της «πλήρους υπακοής και υποταγής» ο βίαιος τρόπος με τον οποίο αντιδρούν και αντιμετωπίζουν οι νέοι που δεν επιλέχθηκαν τους επιλεγμένους και τους άρχοντες που τους επέλεξαν; Ποιες, τέλος, μπορεί να είναι οι

2. Βλ. επίσης Πλούτ. *Ἡθικ.* 231B.3 και 191F.1.

αιτίες και οι κοινωνικές προεκτάσεις μιας τέτοιας διαμάχης μεταξύ πολιτών³;

Είναι γεγονός πως ο όρος ἔρις⁴, στην αρχαία ελληνική γραμματεία⁵, έχει συχνά αρνητικό σημασιολογικό φορτίο. Είτε εκφράζει διάσταση απόψεων⁶ και υποδηλώνει διένεξη, είτε εκφράζει συναγωνισμό, λογομαχία, αντιπαλότητα⁷ και υποδηλώνει διεκδίκηση κάποιου συγκεκριμένου πράγματος: η χρήση του όρου αυτού αντανακλά συχνά μία ακραία, ως προς την έκφρασή της, ατομική συμπεριφορά. Όταν αναφέρεται σε περιπτώσεις έντονης φυσικής ή πνευματικής αντιπαράθεσης (είτε παρουσιάζεται ως αιτία είτε ως αποτέλεσμα), εμφανίζεται συχνά ως πρόξενος κακού, ως αιτία διχόνοιας, ανταγωνισμού και συμπλοκής και εντάσσεται στα πλαίσια ενός μη ἔλλογου τρόπου αντιμετώπισης των καταστάσεων αντίστοιχου με τον θυμό.

Στον Όμηρο η ἔρις εμφανίζεται κυρίως ως εχθρός της ομόνοιας, ως η αιτία που εξηγεί ατομικές ενέργειες οι οποίες προκαλούν μια σειρά δυσάρεστων και επίπονων καταστάσεων. Εκλαμβάνεται συχνά ως πρόξενος μεγάλων συμφορών τόσο σε περιπτώσεις φραστικής διαφωνίας όσο και σε περιπτώσεις ένοπλης συμπλοκής. Αν και συνήθως εντάσσεται στο πλαίσιο ενός ανταγωνιστικού πνεύματος μέσα από το οποίο προβάλλεται ένα ατομικό ιδεώδες, στο σημασιολογικό της φορτίο δεν περιέχεται σε καμία περίπτωση η άμιλλα, κατάσταση ή συναίσθημα στο οποίο επικρατούν ευγενείς προθέσεις. Αντίθετα, εκφράζει τα συναίσθημα και τις διαθέσεις δύο αντιμαχόμενων πλευρών και εμφανίζεται σε καταστάσεις όπου κυριαρχούν προστριβές, διαμάχες, διαφορές, και ανταγωνισμοί. Παρουσιάζεται, μάλιστα, ως κινητήρια δύναμη προς επίλυση μιας διένεξης, όχι όμως με τη μορφή του ὀρθοῦ λόγου αλλά με τη μορφή της επιβολής, της αυτοπροβολής, της πάλης, του θυμού ή της οργής.

Θα λέγαμε, λοιπόν, πως στον Όμηρο η αγάπη για έριδα χαρακτηρίζεται ως μισητή συμπεριφορά (A 177· E 891). Με την έννοια της αυτοπροβολής και του

3. Η αναφορά του Ξενοφώντα σε εφήβους ανταποκρίνεται στη φυσική ηλικία και όχι στην εκπαιδευτική. Ο παιδονόμος δεν έχει πλέον τη νομική εξουσία της τιμωρίας, αλλά είναι υποχρεωμένος να τους παραπέμψει στους εφόρους. Η συμμετοχή σε ένα πολιτικό σώμα γίνεται, αφού έχει ολοκληρωθεί επιτυχώς η αγωγή και ο νέος θεωρείται πολίτης.

4. Για την έριδα μεταξύ των θεών βλ. N. Loraux, *Les enfants d'Athéna*, Παρίσι 1984, και για την έννοια της έριδας στους στωικούς βλ. M. Daraki, *Une religiosité sans dieu*, Παρίσι 1989, σσ. 81-90.

5. Η έρις εντάσσεται είτε στο πλαίσιο ενός αγώνα, παίρνοντας έτσι το νόημα του συναγωνισμού, είτε μιας μάχης, παίρνοντας το νόημα της συμπλοκής, είτε του λόγου, έχοντας την έννοια της λογομαχίας: και στις τρεις περιπτώσεις περιγράφει καταστάσεις όπου επικρατεί έντονη αντιπαράθεση.

6. Πλάτ. *Νόμοι* 736c, 776c· *Κριτίας* 109b· Ηρόδ. 5.88· Θουκ. 2.21, 6.35.

7. Πλάτ. *Τίμαιος* 88a και *Σοφιστ.* 237b· Ηρόδ. 1.82, 6.129 και 9.33· Θουκ. 6.31. Στον Ευριπίδη η έρις ως φραστική φιλονικία είτε μεταξύ αδελφών (*Ίφ. Αύλ.* 377) είτε μεταξύ φίλων (*Μήδ.* 521) είναι ένα δυσάρεστο θέαμα και κάτι που πρέπει να αποφεύγεται. Αντίθετα, στον Αριστοφάνη (*Βάτρ.* 877) προβάλλεται η έριδα με την έννοια της αντιλογίας και ο χορός προτρέπει τον Ευριπίδη και τον Αισχύλο στον μεταξύ τους αγώνα.

πείσματος, εμφανίζεται ως κακός σύμβουλος για δράση στις ατομικές επιλογές και αποφάσεις (H 109-112· 210). Η *ἔρις* επίσης, με την έννοια του καβγά, μπορεί να οδηγήσει σε συμπλοκή που συχνά έχει δυσάρεστες επιπτώσεις (292· τ 11). Ακόμη και όταν η *ἐρίδα* χρησιμοποιείται για να χαρακτηρίσει καταστάσεις που προκαλούν ένοπλη συμπλοκή ή ακόμη όταν εμφανίζεται ως παρότρυνση για να ξεσπάσει κάποια μεγάλη σύγκρουση, περιγράφεται ως εξαιρετικά βίαιο αποτέλεσμα, όπου οργή και θυμός είναι τα κυρίαρχα συναισθήματα (Γ 7· E 861· Ξ 389· Υ 20, 47-55). Άλλωστε, δεν πρέπει να ξεχνάμε πως η *ἐρίδα* με την έννοια του ανταγωνισμού, του καβγά και της διχόνοιας μεταξύ του Αγαμέμνονα και του Αχιλλέα εμφανίζεται στην *Ιλιάδα* ως η κύρια αιτία που προκάλεσε, στην εκστρατεία εναντίον των Τρώων, τόσα δεινά στους Έλληνες (Α 5-8)⁸.

Αντίθετα, στον Ξενοφώντα η *ἐρίδα* παρουσιάζεται ως ευγενής συναγωνισμός, ως αγώνας μεταξύ ίσων στον οποίο επικρατεί ο καλύτερος. Παρόμοια ερμηνεία συναντούμε και στο *Ἔργα και ἡμέραι* του Ησίοδου⁹, όπου γίνεται διάκριση ανάμεσα σε δύο είδη *ἐριδος*: *τὴν μὲν κεν ἐπαινέσσειε νοήσας ἢ δ' ἐπιμωμητή*. Αυτή λοιπόν την καλή *ἐρίδα* —σε αντίθεση με την κακή (*ἔρις καχόχαρτος*), η οποία *πόλεμόν τε κακὸν και δῆριν ὀφέλλει, σχετλίη*— ο άνθρωπος αξίζει να την επαινεί, γιατί είναι αυτή που τον ωθεί να γίνει καλύτερος εγείροντας συναισθήματα ευγενούς ἀμιλλας και διάθεση για δημιουργία. Είναι αυτή που ακόμη και *ἀδράσι ἀπάλαμον | ἐπὶ ἔργον ἔγειρεν*. Διότι *εἰς ἕτερον γὰρ τίς τε ἰδὼν ἔργοιο χατίζει | πλούσιον, ὃς σπεύδει μὲν ἀρώμεναι ἢ δὲ φυτεύειν | οἶκόν τ' εὖ θέσθαι· ζῆλοι δὲ τε γείτονα γείτων | εἰς ἄφενος σπεύδοντ'· ἀγαθὴ δ' ἔρις ἦδε βροτοῖσιν*. *Καὶ κεραμεὺς κεραμεῖ κοτέει καὶ τέκτωνι τέκτων, | καὶ πτωχὸς πτωχῷ φθονέει καὶ ἀοιδὸς ἀοιδῷ*¹⁰. Ὅ,τι λοιπόν συμβαίνει με την καλή *ἐρίδα* κατά τον Ησίοδο, στον χώρο της δημιουργίας και της τέχνης, στον Ξενοφώντα μεταφέρεται στον πολιτικό στίβο¹¹. Η καλή *ἔρις* φαίνεται να έχει παιδαγωγικό ρόλο στη Σπάρτη: οδηγεί στην ἀμιλλα αυτούς που επελέγησαν στο σώμα των ιππέων και αυτούς που αποκλείστηκαν από αυτό. Ωστόσο η *ἔρις* στην οποία αναφέρεται ο Ξενοφώντας, ως προς τον τρόπο εκδήλωσής της, στην πραγματικότητα αντιστοι-

8. Και στην *Ὀδύσεια* όμως η *ἐρίδα* μεταξύ Μενελάου και Αγαμέμνονα, ως προς τον τρόπο επιστροφής των Ελλήνων από την Τροία μετά το τέλος του πολέμου (γ 134-136), αλλά και μεταξύ των Ελλήνων στην Τένεδο ως προς τον τρόπο συνέχισης του ταξιδιού (γ 159-161) παρουσιάζεται ως η αιτία των ταλαιπωριών που υπέστησαν οι Έλληνες μέχρι να γυρίσουν στις πατρίδες τους.

9. Για την έννοια της *ἐριδος* στον Ησίοδο βλ. J.-P. Vernant, *Mythes et pensée chez les Grecs*, Παρίσι 1981, 1, σσ. 40-41, 50-59, 68-71.

10. Ησίοδος, *Ἔργα* 11-29. Και στη *Θεογονία* (225-226), όπου γίνεται λόγος για τα παιδιά της Νύχτας, αναφέρεται επίσης αυτή η μισητή *ἔρις* που μόνο δεινά προξενεί (*ἔριν καρτερόθυμον και ἔρις στυγερή*). Για την κακή *ἐρίδα*, που θολώνει την ψυχή του ανθρώπου, βλ. *Ἀσπίς* 148-156. Την έννοια της καλής *ἐριδος* συναντούμε ακόμα και σε ένα επεισόδιο της *Ὀδύσειας* (ζ. 90-92), όταν στο νησί των Φαίακων οι υπηρέτριες της Ναυσικάς συναγωνίζονταν (*ἐρίδα προφέρουσαι*) στο πλύσιμο των ρούχων.

11. Την *ἐρίδα* υπό την έννοια της ευγενούς ἀμιλλας συναντούμε και στην *Κύρ. παιδ.* 6.2· 4-5.

χεί στην Ομηρική «πολεμική» έριδα¹² (ως θυελλώδης αντίδραση) και όχι στην Ησιόδεια «ειρηνική» (ως ευγενής άμιλλα).

Η έννοια της καλής έριδος στη Σπάρτη προσδιορίζεται από τον Ξενοφώντα σύμφωνα με μια συγκεκριμένη αντίληψη που έχει ο ίδιος για τη σπαρτιατική κοινωνία, κοινωνία όπου κυριαρχεί και συνυπάρχει η έννοια της ισότητας με αυτήν της έριδας. Ισότητα με την έννοια πως κάθε Σπαρτιάτης πολίτης δικαίως αξίζει να θεωρεί τον εαυτό του ίσο με τους άλλους, και έρις με την έννοια πως η πάλη, η διεκδίκηση, για τις αρχές της πόλης, η πάλη για το άρχειν και την υπεροχή δεν αναγνωρίζει καμιάς μορφής πρωτοκαθεδρία. Ωστόσο, η καλή έρις, που φέρνει δύο ίσους σε αντιπαράθεση, προϋποθέτει πως και οι αντίπαλοι είναι άξιοι να αντιμετωπίσουν ο ένας τον άλλον χωρίς να αναγνωρίζεται σε κανέναν το πλεονέκτημα να κατέχει εκ των προτέρων τιμητική θέση ανώτερη από του άλλους. Αυτή όμως η προϋπόθεση ισότητας μεταξύ των διαγωνιζομένων, στη συγκεκριμένη περίπτωση έχει αντικατασταθεί από ανισότητα, την υπεροχή των ιππέων έναντι των άλλων.

Θα λέγαμε, λοιπόν, πως ο τρόπος αντίδρασης και συμπεριφοράς εκείνων που απορρίφθηκαν από το σώμα των ιππέων υποδηλώνει και εξηγεί την ύπαρξη πρωτοκαθεδρίας στη Σπάρτη (την οποία θεωρητικά τουλάχιστον ο Ξενοφώντας απορρίπτει) και την απουσία αγώνα για τη συγκεκριμένη θέση. Επίσης, μέσα από την ερμηνευτική του αυτή προσπάθεια, που έρχεται σε σύγκρουση με το γεγονός που περιγράφεται, ο Ξενοφώντας ενδεχομένως επιχειρεί να καλύψει μια δυσάρεστη πλευρά της σπαρτιατικής πολιτείας αντιστρέφοντας την αρνητική εικόνα σε θετική.

Όταν ο Ξενοφώντας στο ίδιο χωρίο παρουσιάζει τους μουσικούς χορούς και τους γυμνικούς αγώνες στη Σπάρτη ως εναύσματα που παροτρύνουν τους νέους να γίνουν καλύτεροι, χρησιμοποιεί το ουσιαστικό *φιλονικία*, την αγάπη για τη νίκη, προκειμένου να προσδιορίσει το συναίσθημα που καλλιεργούν τέτοιου είδους αγώνες και τον σκοπό των αγώνων που μεταξύ άλλων παράγει τους νικητές και ηττημένους. Η περίπτωση όμως της συμπλοκής των νέων (μετά την εκλογή των ιππέων), δεν εντοπίζεται στα πλαίσια του εκπαιδευτικού συστήματος αλλά στις σχέσεις των νέων πολιτών, και δεν αναφέρεται σε έναν αγώνα¹³ αλλά σε όσα διαδραματίζονταν μετά την επιλογή των ιππέων.

Ο τρόπος, επίσης, με τον οποίο επιλέγονταν οι ιππείς θυμίζει περισσότερο ανακοίνωση και προφορική αιτιολόγηση ενός διορισμού παρά διαδικασία ενός αγώνα στον οποίο οι διαγωνιζόμενοι διεκδικούν με τους ίδιους όρους ένα έπα-

12. Για την έννοια της έριδας στην *Ίλιάδα*, βλ. G. Nagy, *The Best of the Achaeans*.

13. Ο Πλούταρχος (*Λυκ.* 16.9), σύμφωνα με το πλατωνικό μοντέλο, αναφερόμενος στην εκπαίδευση των Σπαρτιατών αναφέρει πως οι μεγαλύτεροι προκαλούσαν συχνά μεταξύ των παιδιών μάχας ... και *φιλονεικίας* προκειμένου να εξακριβώσουν τη φυσική κλίση του καθενός, χωρίς να γίνεται λόγος για έριδες μεταξύ τους.

θλο¹⁴. Όλο το βάρος της αναφοράς του Ξενοφώντα, όλη η ουσία και το νόημα της έριδας εντοπίζεται στην ατμόσφαιρα που δημιουργείται γύρω τους «μετά το έπαθλο του αγώνα». Είναι γεγονός ότι οι αρχαίοι Έλληνες είχαν την τάση να βλέπουν κάθε δραστηριότητα ως ανταγωνισμό ή δοκιμασία, ως αγώνα. Επίσης, τόσο η εκπαίδευση των νέων της Σπάρτης όσο και η εν γένει ζωή των ενηλίκων εκτυλίσσονται σε ατμόσφαιρα άμιλλας και φιλονικίας. Ωστόσο, στη συγκεκριμένη περίπτωση, πιστεύουμε πως μία τέτοιας μορφής έριδα απέχει αρκετά από το ευγενές συναίσθημα που εγείρει το «αγωνιστικό πνεύμα».

Ο όρος αγών σημαίνει αρχικά *συνάθροιση, συγκέντρωση*. Με αυτή την έννοια τον συναντούμε στον Όμηρο, όταν πρόκειται για συγκέντρωση των θεών ή για συνάθροιση πλοίων. Όμως ο ποιητής τον χρησιμοποιεί επίσης για να προσδιορίσει τις συγκεντρώσεις κατά τη διάρκεια των αγωνισμάτων. Από τη χρήση αυτή, αποδίδεται στον όρο η έννοια που συναντούμε συχνά στην κλασική εποχή: αυτή της δοκιμασίας, του ανταγωνισμού, του συναγωνισμού. Συναντάται ακόμη και στους οργανωμένους διαγωνισμούς κατά τη διάρκεια των θρησκευτικών εορτών, στους δημόσιους λόγους στην εκκλησία του δήμου, και στους ανταγωνισμούς στο πεδίο της μάχης.

Δύο ιδέες συνυπάρχουν κυρίως στην έννοια του αγώνα: η πρώτη παραπέμπει στην αντιπαλότητα, στην ένταση και στον βαθμό δέσμευσης που θέτει σε αντιπαράθεση ανταγωνιστές και όπου η κατάληξη συνήθως είναι η νίκη του πιο δυνατού, του πιο ικανού, του πιο χαρισματικού· η δεύτερη αφορά στους κανόνες, στις ρυθμίσεις και στους διακανονισμούς τους οποίους οι διαγωνιζόμενοι πρέπει να σέβονται και να ακολουθούν, όποια και αν είναι η μορφή αυτού του αγώνα: είτε γυμνικός είτε μουσικός είτε πολεμικός. Και στις δύο περιπτώσεις προϋποτίθεται η σιωπηρή ή προφανής αποδοχή της διαιτητικής διαδικασίας. Αυτές οι δύο αναπόσπαστες ιδέες ορίζουν ένα από τα σημαντικότερα χαρακτηριστικά της ελληνικής νοοτροπίας που είναι το αγωνιστικό πνεύμα, το οποίο συναντούμε σε αναρίθμητες εκδηλώσεις της δημόσιας ζωής.

Πρόκειται για ένα είδος οργανωμένης αντιπαράθεσης μελών που συναγωνίζονται, στα πλαίσια μιας συγκεκριμένης εκδήλωσης, με προκαθορισμένη διάρκεια, όπου ισχύουν και εφαρμόζονται —ή καλύτερα επιβάλλονται— οι ίδιοι κανόνες για όλους, και όπου οι υποψήφιοι διαγωνίζονται για να διεκδικήσουν το ίδιο έπαθλο. Στην προσπάθεια αυτή αναδεικνύεται ο καλύτερος και η δόξα που αποκτά είναι ανάλογη της αξίας του ηττημένου αντιπάλου. Όπου, δηλαδή, υπάρχει αγώνας υπάρχει και έπαθλο, νικητής και ηττημένος. Στη συγκεκριμένη όμως περίπτωση «αγώνα», ο Ξενοφώντας δεν αναφέρει πως το έπαθλο του νικητή ήταν

14. Αντίθετα από τον H. Jeanmaire, *Couroi et Courètes*, Lille 1939, σ. 542, πιστεύουμε πως το να γίνει ο νέος δεκτός στο σώμα των 300 υπέων αποτελούσε, κατά τη διάρκεια της αγωγής, ένα κίνητρο και όχι το έπαθλό της.

η συμμετοχή του στο σώμα των ιππέων, καθώς η επιλογή διορισμού γίνεται σύμφωνα με τα προσωπικά κριτήρια των ιππαγρετών και όχι σύμφωνα με κάποια κοινή δοκιμασία. Όμως, ακόμη και αν δεχτούμε ότι η τοποθέτηση κάποιων στο σώμα των ιππέων, που γινόταν εσκεμμένα και όχι με αξιοκρατικά κριτήρια, στόχο είχε να προκαλέσει την έριδα και να σηματοδοτήσει την έναρξη αυτού του «αγώνα» προκειμένου να διακριθούν οι καλύτεροι, και πάλι ο Ξενοφώντας δεν αναφέρει ως έπαθλο την αντικατάσταση κάποιου διορισμένου από κάποιον μη επιλεγμένο. Η επιλογή των ιππέων θα λέγαμε πως εμφανίζεται κυρίως ως μη αναστρέψιμη κατάσταση διορισμού και λιγότερο ως διαδικασία στα πλαίσια ενός αγώνα για τη διεκδίκηση μιας θέσης ή ενός επάθλου. Οι μη επιλεγμένοι μέσα από συνεχή ένταση επιδιώκουν να αποδείξουν ότι και αυτοί ήταν άξιοι και ίσως καλύτεροι για τον διορισμό αυτό. Μόνο που η κατάσταση αυτή δεν προσδιορίζει την αρχή και το τέλος ενός συγκεκριμένου αγώνα όπου η νίκη του καλύτερου είναι αναμφισβήτητη αλλά, αντίθετα, αντανακλά και υποδηλώνει ένα ευρύτερο φάσμα αγώνων μεταξύ των πολιτών.

Πρόκειται για μια εκ των υστέρων οργανωμένη αντίδραση στην απόφαση των αρχών της πόλης. Μια διαμάχη που μέσα από την έκβασή της δεν φαίνεται να αναδεικνύει νικητές. Είναι μια διένεξη, μια αντιπαλότητα καθημερινή και μακρόχρονη, η οποία θα πρέπει να διαρκούσε όσο και η θητεία των ιππέων, και που, πιθανώς, ήταν δύσκολο να ανατραπεί μετά τη λήξη της θητείας τους.

Ποιο νόημα και ποια θέση μπορεί να έχει στη σπαρτιατική κοινωνία μια τέτοια μορφή έριδας, όταν έχει αφενός ως αποτέλεσμα την τόσο «εριστική» συμπεριφορά ανάμεσα στους νέους πολίτες της Σπάρτης και αφετέρου τη δημιουργία ενός καθεστώτος οργανωμένων ανταγωνιστικών ομάδων οι οποίες καταλήγουν σε δύο εντελώς διαφορετικές παρατάξεις όπου επικρατεί αμοιβαία δυσπιστία και η κάθε μία παραμένει ερμητικά περιχαρακωμένη στον δικό της χώρο μέσα από τον οποίο το κάθε μέλος της χωριστά μαθαίνει να είναι χρήσιμο στην πόλη;

Η σχέση που αναπτύσσεται μεταξύ των νέων είναι συγχρόνως σχέση εχθρότητας και φιλίας, όπως συχνά συναντούμε στον αριστοκρατικό κόσμο¹⁵. Εχθρότητα ανάμεσα σε αυτούς που αποτελούν το σώμα των ιππέων και σε εκείνους που αποκλείστηκαν, και φιλία η οποία ενώνει και δυναμώνει τη σχέση μεταξύ των μελών της κάθε ομάδας χωριστά¹⁶. Σχέσεις μέσα από τις οποίες εγείρεται και ενισχύεται η έννοια και ίσως η αξία του *άνηκειν* σε μια ομάδα, σε μια τάξη. Ομάδα στην οποία επικρατεί μια αμοιβαία και θεσμοθετημένη παρακολούθηση που στόχο είχε όχι τόσο την πιθανή αντικατάσταση κάποιου ιππέα που θα έκανε κάποιο σφάλμα ή παράβαση του νόμου, αλλά κυρίως σε μια ελεγχόμενη δια-

15. Βλ. J.-P. Vernant, *Les Origines de la Pensée grecque*, Παρίσι 1981, σ. 41.

16. Βλ. B. Sergent, *L'Homosexualité initiatique dans l'Europe ancienne*, Παρίσι 1986, σσ. 49-50.

μάχη και εκτόνωση παρατάξεων που εξ ορισμού φαίνεται ότι ήταν ανταγωνιστικές. Το έπαθλο θα ήταν να επέλθει ισορροπία, κάτι που θα είχε ως αποτέλεσμα το κάθε μέλος της κάθε ομάδας να εφαρμόζει σωστά όσα η θέση του προέβλεπε και επέβαλε προς όφελος της πόλης. Είναι μια αντανάκλαση της γενικής πολιτικής ατμόσφαιρας που επικρατούσε στις σημαντικότερες αρχές της πόλης: η αμοιβαία παρακολούθηση και ο αμοιβαίος ανταγωνισμός μεταξύ των δύο βασιλέων, μεταξύ βασιλέων και εφόρων, εφόρων και γερουσίας, γερουσίας και βασιλέων, αλλά και η προσπάθεια, τουλάχιστον θεωρητικά, για την τήρηση και τη διαφύλαξη της ισορροπίας.

Πρόκειται, επίσης, για αμφισβήτηση διπλής κατεύθυνσης, προς τους ιππαγρέτες και προς τους ιππείς, η οποία εκφράζεται με οργή, θυμό, αντιδικία, συμπεριφορά συγγενική με εκείνη της *ὑβρεως* και καταλήγει σε συμπλοκή και σε σύγκρουση. Η στιγμή, μάλιστα, που επεμβαίνει ο *κύριος*¹⁷ πρέπει να είναι η στιγμή κατά την οποία η κατάσταση γίνεται ανεξέλεγκτη, όπου υπερβαίνονται τα επιτρεπτά όρια και ο θυμός είναι το μόνο συναίσθημα και τρόπος επικοινωνίας που επικρατεί. Το γεγονός ότι η αμφισβήτηση αυτή, όταν δεν υπερβαίνει κάποια όρια, απολαμβάνει την ανοχή των αρχών θα μπορούσε ίσως να δικαιολογηθεί, εφόσον η επιλογή δεν γινόταν σύμφωνα με την αξία του καθενός αλλά μέσα από κάποια άλλα κριτήρια, ή εφόσον κατεστρατηγείτο η αρχή του αγώνα στη διεκδίκηση κάποιας θέσης. Με αυτή την έννοια ο καθένας αισθάνεται το δικαίωμα να ισχυριστεί ότι αδικήθηκε. Όμως, εάν κάτι τέτοιο συνέβαινε, μπορούμε να υποθέσουμε πως σε οποιαδήποτε άλλη αντίστοιχη περίπτωση θα ήταν θεμιτή και νόμιμη μια ανάλογη στάση. Εάν ευσταθεί η υπόθεση αυτή, τότε είναι δύσκολο να ερμηνεύσουμε την περίφημη ευνομία της Σπάρτης, που, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Αριστοτέλης (*Πολιτ.* 1294α6)¹⁸, δεν σημαίνει αποκλειστικά και μόνο ότι μια πόλη έχει καλούς νόμους, αλλά κυρίως υπακοή όλων ανεξαιρέτως των πολιτών στους θεσμοθετημένους νόμους.

Μια παρόμοια κατάσταση, από πρώτη άποψη τουλάχιστον, αντιβαίνει με τις αρχές της σπαρτιατικής αγωγής και αποκτά ιδιαίτερη σημασία, όταν μάλιστα αφορά νέους που μόλις την ολοκλήρωσαν και οι οποίοι, μέσα από το μακρόχρονο αυτό εκπαιδευτικό σύστημα, θεωρητικά τουλάχιστον, έμαθαν και καλλιέργησαν μεταξύ άλλων, τη σωφροσύνη, την εγκράτεια, την αυτοπειθαρχία, την αυτοσυγκράτηση, την αναγνώριση του καλύτερου, την ευπείθεια, την υπακοή στους νόμους της πόλης και την υποταγή στις αποφάσεις των αρχόντων. Ένα παρόμοιο συναίσθημα έριδας αντιβαίνει επίσης σ' έναν από τους σημαντικότερους

17. Σύμφωνα με τον A. Brelich, *Paidēs e Parthenoi*, 1, Ρώμη 1969, σσ. 123-124, η παρέμβαση αυτή δείχνει πως οι ενήλικες της ίδιας ηλικιακής τάξης θεωρούνταν πατέρες όλων των παιδιών.

18. Ανάλογη ιδέα συναντούμε στον Ξενοφώντα, *Οίκον*. 9.14, και στον Αισχίνη, *Κατά Τιμάρχου* 177-179. Η άποψη αυτή αποκτά ιδιαίτερη σημασία δεδομένου ότι οι Σπαρτιάτες είχαν τη φήμη των πιο υπάκουων πολιτών στους νόμους και στις αρχές της πόλης.

στόχους που η σπαρτιατική νομοθεσία πρόβαλε: όχι μόνο προστασία της πόλης από τους εξωτερικούς εχθρούς, αλλά και κοινωνική ειρήνη στο εσωτερικό.

Συχνά θεωρούμε πως στη Σπάρτη η αποδοχή του συστήματος ήταν τόσο οχυρωμένη ώστε δεν υπήρχε ουσιαστικός πολιτικός διάλογος, και είναι δύσκολο να διακρίνει κανείς ιδιαίτερες διαφωνίες σχετικά με τις πολιτικές επιλογές που μπορούσαν να αφορούν στα συμφέροντα των κοινωνικών τάξεων. Το σχετικό, όμως, εδάφιο περί έριδας του Ξενοφώντα μας επιτρέπει να υποθέσουμε πως οι ανισότητες που προκαλούσε το σύστημα δεν αντιμετωπιζόνταν με παθητική στάση από τους πολίτες.

Μια άλλη πλευρά του θέματος, είναι η αιτιολόγηση της έριδας. Σύμφωνα με την αντίληψη του Ξενοφώντα, στόχος της πολιτείας (ή του νομοθέτη) ήταν μέσα από αυτήν να οδηγήσει στην αρετή. Η έννοια της αρετής στην αρχαιότητα είναι ένα τεράστιο θέμα, το οποίο δεν θα μπορούσε να αναλυθεί στο περιορισμένο πλαίσιο της μελέτης αυτής. Ἄρετή, μιλώντας για άτομα, σημαίνει φυσικό προτέρημα, σωματικό χάρισμα, εξυπνάδα, πολιτικό σθένος· για τον πολιτικό άνδρα σημαίνει θάρρος, διαίσθηση, ηθική, ευγενική πράξη, τιμή, και πολλά άλλα. Η αφηρημένη έννοια του όρου *ἀρετή* μεταφράζει το προτέρημα, το χάρισμα κάποιου για κάτι που ξεπερνά ίσως το συνηθισμένο, για κάτι που θα έπρεπε να το αναγνωρίσουμε ως ενάρετο. συχνά όμως και για κάτι που θα έπρεπε να το θεωρήσουμε, στην καλύτερη περίπτωση, ως ηθικά ουδέτερο. Στον όρο *ἀρετή* συνοψίζονται πολλές αξίες. Τέσσερις όμως είναι οι βασικές: η ανδρεία, η σωφροσύνη, η σοφία, και η δικαιοσύνη, η αρμονική συνύπαρξη των οποίων είναι απαραίτητη στους πολίτες για το καλό των ιδίων και της πόλης. Από αυτές τις τέσσερις απορρέουν πολλές άλλες επί μέρους αρετές. Όμως όσο και αν αυτές οι τέσσερις πρωταρχικές αρετές συνθέτουν μια ισορροπημένη και υπάκοη προσωπικότητα, πάντα αντιπαραβάλλονται με τα ελαττώματα και τα μειονεκτήματα που καταστρέφουν αυτή την ισορροπία και αναστατώνουν τόσο τα άτομα όσο και την κοινωνία. Η ὕβρις, ο θυμός, η πλεονεξία, παραδείγματος χάρη, βρίσκονται στον αντίποδα και είναι μερικά από τα στοιχεία που επισκιάζουν όλες τις αρετές.

Όταν όμως αναφερόμαστε στον Σπαρτιάτη πολίτη, πρέπει να διευκρινίζουμε ποια ήταν η κατ' εξοχήν αρετή που κοινωνικά και πολιτικά τού αναγνωριζόταν: η ύψιστη πολιτική αρετή του Σπαρτιάτη ήταν η ακριβής και η συνεχής υπακοή και πειθαρχία σε όλους τους νόμους και τους κανόνες που η πολιτεία επέβαλλε σε όλα ανεξαιρέτως τα μέλη της. Η αρετή αυτή συνίστατο σύμφωνα με την έκφραση του Ξενοφώντα εις τὸ τὰ νόμιμα διαπονεῖσθαι. (Λακ. πολ. 10.7)¹⁹. Στο πλαίσιο αυτό εγγράφονται και οι εννοιολογικοί παράμετροι

19. Η εφαρμογή της ομόνοιας στην πράξη είναι ένα από τα σημαντικότερα στοιχεία που θεωρεί ο Ξενοφώντας ότι χαρακτηρίζει τη Σπάρτη, σε αντίθεση με την Αθήνα, η οποία χαρακτηρίζεται από την αμοιβαία φιλία των πολιτών της (Ἄπομν. 3.5.2) και από μια κατάσταση διαίρεσης, έχθρας, μίσους και συκοφαντίας που επικρατεί ανάμεσά τους (3.16-17).

του όρου *ἀρετή* που θεωρούνται και ως πρακτικές αρετές, όπως αυτή της υπακοής, του σεβασμού, της ευπείθειας, της πολεμικής ανδρείας, του *ἄρχειν και ἄρχεσθαι*. Η συμπεριφορά, λοιπόν, που προκαλεί η *ἔρις*, φαίνεται εκ πρώτης όψεως να αντιβαίνει με την πρωταρχική αρετή του Σπαρτιάτη. Πώς εξηγείται αυτή η αντινομία; Ποιο πολιτικό νόημα και ποια σημασία μπορεί να είχε αυτή η *ἔρις* στην πόλη της ευνομίας; Και σε ποια τέλος αρετή αποβλέπει; Την αρετή του, την αριστεία του, ο Σπαρτιάτης μαθαίνει να την αναδεικνύει και να την προβάλλει, πρακτικά, σε πολλούς τομείς και κατά τη διάρκεια όλης του της ζωής: από μικρός, στους συνομήλικούς του στα πλαίσια της αγωγής, και αργότερα σε μια ολόκληρη σειρά κοινωνικών ομάδων: στους *ὑπομείονας*, στους *μόθακας*, στους *νεοδαμώδεις*, στους *τρέσαντας*, στους *εἰλωτας* και στους *περισίχους* παράλληλα βέβαια και στους συμπολίτες του. Σύμφωνα όμως με τη μαρτυρία του Ξενοφώντα, αυτό δεν ισχύει ως προς αυτούς που η πόλη έκρινε καλύτερους του. Εάν λοιπόν η *ἀρετή* είναι ικανότητα, τότε το έναυσμα προς επίδειξή της πιθανόν να είναι η *ἔρις*. Επομένως, οι μη εκλεγμένοι προσπαθούν με αυτή τους τη συμπεριφορά να δείξουν πως είναι πρακτικά ίσοι, ισότιμοι με τους ιππείς, ότι δεν υπολείπονται σε τίποτα στη διεκδίκηση των αρχών της πόλης: και μέσα από αυτό το πρίσμα, η *ἔρις* μπορεί να έχει πολιτικό χαρακτήρα, να εμπεριέχει πολιτικό νόημα. Η παρατήρηση αυτή μας οδηγεί στο να δούμε τη θέση και τον ρόλο των ιππέων στη Σπάρτη.

Το να ανήκει ένας νέος στο επίλεκτο σώμα των 300 ιππέων²⁰ ήταν αναμφισβήτητα μια μεγάλη τιμητική διάκριση²¹. Το σώμα των ιππέων, που στην περίπτωση της Σπάρτης απαρτίζεται από πεζούς (Στράβων 9.4.18)²², δεν είχε καμία σχέση με το ιππικό²³. Η αρχή των ιππέων²⁴ δεν ήταν απλά και μόνο, ένα

20. Το σώμα αυτό κατά τον F. Ollier, *Xénophon: La République des Lacédémoniens*, Παρίσι 1934, σ. 34, καταστράφηκε σχεδόν ολοκληρωτικά στη μάχη των Λεύκτρων.

21. Το γεγονός πως κατά την αναχώρηση του Θεμιστοκλέους από τη Σπάρτη τον προέπεμψαν οι 300 ιππείς μέχρι τα σύνορα της Τεγέας χαρακτηρίζεται από τον Ηρόδοτο (8.124) ως μοναδικό. Όσο για το κύρος που απολάμβανε η βασιλεία στη Σπάρτη, αρκεί να ανατρέξουμε στο κείμενο του Ηρόδοτου (6.56-59).

22. Αντίθετα, κατά τον Διονύσιο τον Αλικαρνασσία, *Ρωμ.* Ἀρχαιολ. 2.13, οι 300 φύλακες του βασιλέα ήταν άλλοτε πεζοί και άλλοτε έφιπποι, ανάλογα με τη διαμόρφωση του εδάφους.

23. Δεν θα πρέπει να συγχέουμε το σώμα των 300 ιππέων με το σπαρτιατικό ιππικό. Αν και η ονομασία *ίππεις* σημαίνει *έφιπποι άνδρες*, καμία σχέση δεν είχαν με το πραγματικό ιππικό, του οποίου τον τρόπο στρατολόγησης περιγράφει ο Ξενοφώντας στα *Έλληνικά*, 6.4.11. Άλλωστε, η πρώτη φορά, όπως αναφέρεται στο Θουκυδίδη (4.55.2), που συστάθηκε το σπαρτιατικό ιππικό (σώμα 400 ιππέων) ήταν το 424, όταν η Σπάρτη βρισκόταν σε κίνδυνο λόγω της αθηναϊκής απειλής για αποβίβαση στη Λακωνία και ξαναεμφανίζεται έξι χρόνια αργότερα στη Μαντινεία (Θουκ. 5.67.1). Το σώμα αυτό αργότερα κατέληξε, όπως μας πληροφορεί ο Ξενοφώντας, *Έλλην.* 6.4.10, σε ένα παραμελημένο στρατιωτικό σώμα και ο Αγησίλαος ήταν αυτός που πρώτος αντελήφθη ουσιαστικά τη σημασία και τον σπουδαίο ρόλο του ιππικού στη μάχη (ό.π., 3.4.15 και 24, 4.2.5, 3.9).

24. Για την αρχή των ιππέων στη Σπάρτη και σε άλλες ελληνικές πόλεις βλ. M. Detienne, «La Phalange: problèmes et controverses», στο J.- P. Vernant (επιμ.), *Problèmes de la guerre en*

τιμητικό ἀγῆμα, μια συνοδεία-φύλακες του βασιλέα²⁵ ἀλλὰ κυρίως ἓνα πολιτικό ὄργανο²⁶, μια πολιτική ἐξουσία²⁷, τα μέλη της οποίας προέρχονταν ἀπὸ τους πιο διακεκριμένους πολίτες της σπαρτιατικῆς κοινωνίας²⁸.

Ὁ πυθαγόρειος φιλόσοφος Ἀρχύτας αναφερόμενος στα εἶδη των πολιτευμάτων υποστηρίζει πως το καλύτερο εἶναι το μεικτό, «ὅπως ακριβῶς συμβαίνει με το πολίτευμα των Λακεδαιμονίων, ἐκεῖ ὅπου οἱ βασιλεῖς αποτελοῦν το στοιχείο της μοναρχίας, ἡ γερουσία της αριστοκρατίας, οἱ ἔφοροι της ολιγαρχίας, ἴππα-γρέται δὲ καὶ κόροι τῆς δημοκρατίας. Πρέπει, λοιπόν, ὁ νόμος ὄχι μόνο νὰ εἶναι ἀριστος, ἀλλὰ καὶ νὰ ανταποκρίνεται ἀμοιβαίᾳ στα μέρη του. Καὶ ὅταν λέω νὰ

Grèce ancienne, Παρίσι 1968, σσ. 134-142, καὶ K. M. T. Chrimes, *Ancient Sparta: A Re-examination of the Evidence*, Manchester 1949, σσ. 133-134, 227-229, 246-247 καὶ 314-315.

25. Εἶναι γενικά ἀποδεκτό πως ἡ σύσταση σωματοφυλακῆς των βασιλέων ἀπὸ ἐπιλεκτους ἄνδρες των Σπαρτιατῶν αποτελοῦσε θεσμό της Σπάρτης καὶ πως οἱ 300 ἰππεῖς συνόδευαν τον βασιλέα. Μια τέτοια υπόμνηση περὶ του σώματος των «τριακοσίων ἰππέων» οἱ οποίοι πολέμησαν μαζί με τον βασιλέα Ἄγι παρέχει καὶ ὁ Θουκυδίδης (5.72.4). Ὁ Ἡρόδοτος (6.66) ἐπίσης, ὅταν περιγράφει τα προνόμια των βασιλέων, δὲν χρησιμοποιεῖ τὴ λέξη ἰππεῖς γιὰ νὰ ονομάσει τὴ σωματοφυλακὴ τους. Οὔτε καὶ στην περίπτωση του Λεωνίδα καὶ των τριακοσίων στις Θερμοπύλες (7.205.2) ἀναφέρει ὅτι ἐπρόκειτο γιὰ τους ἰππεῖς του βασιλέα. Ἀκόμα καὶ ἀν αὐτὸ τὸ σῶμα αποτελοῦσε ἀποκλειστικά τὴ σωματοφυλακὴ του βασιλέα, ἀπὸ τον 4ο π.Χ. αἰώνα τουλάχιστον θὰ πρέπει νὰ εἶχε πάψει νὰ συνοδεύει τους βασιλεῖς στις μακρὲς ἐκστρατείες (στις οποίες ἄλλωστε ἐλάχιστοι ἀπὸ τους γνήσιους Σπαρτιατὲς συμμετείχαν) ὅπως φαίνεται ἀπὸ τις περιπτώσεις του Ἀγησίλαου στην Ἀσία (Ξενοφ., Ἑλλην. 3.4.2, 5.3.9), στην Κορώνεια (ὁ.π. 4.3.15, Πλούτ., Ἄγησ. 18-19), ἢ ὅταν ἐπανήλθε ἐσπευσμένα ἀπὸ τὸ Λέχαιο (Ξενοφ., ὁ.π., 4.5.8). Αὐτὸ που παραμένει ἰσως ἀναμφισβήτητο εἶναι ἡ διατήρηση του πολιτικοῦ ρόλου του σώματος. Βλ. ἐπίσης J. F. Lazenby, *The Spartan Army*, Warminster 1985, σσ. 53-55.

26. Μερικά στοιχεῖα ἀπὸ τις ἀρμοδιότητες των ἰπέων της Σπάρτης συναντοῦμε καὶ στους Πέρσες, ὅταν αὐτοὶ εἰσέρχονται στην ηλικία της εφηβείας. Ὅπως μας πληροφορεῖ ὁ Ξενοφώντας, *Κύρ. παιδ.* 1.2, 8-12, εἶτε ἀκολουθοῦσαν τον βασιλέα στο κινήγι εἶτε χρησιμοποιοῦνταν γιὰ νὰ φρουροῦν κάτι ἢ γιὰ νὰ ἐρευνοῦν γιὰ τὴν ἀνακάλυψη κακούργων ἢ γιὰ νὰ καταδιώκουν ληστὲς ἢ γιὰ νὰ κάνουν ο,τιδήποτε χρειάζοταν δύναμη καὶ ταχύτητα. Ἡ ἀποψη του H. Michell, *Sparta et les Spartiates*, Παρίσι 1953, σ. 192, πως οἱ κρύπτες στρατολογοῦνταν ἀπὸ τὸ σῶμα των ἰπέων εἶναι ἰσως υπερβολική. Μια τέτοια ἀποψη προϋποθέτει τον ἀποκλεισμό της κρυπτείας ἀπὸ τὸ εκπαιδευτικὸ σύστημα, τὴς στερεῖ τον εκπαιδευτικὸ της χαρακτῆρα καὶ τὴν περιορίζει σε ἓνα σῶμα ἀστυνομικοῦ χαρακτῆρα. Ἐπίσης ἡ διαφορὰ ηλικίας των κρυπτῶν καὶ των ἰπέων, καθὼς καὶ οἱ σχετικὲς με τὴν κρυπτεία μαρτυρίες που διαθέτουμε, δὲν ἐπιτρέπουν τὴν ταύτισή τους.

27. Ἡ συμμετοχὴ των ἰπέων στη σύλληψη του Κινάδωνα (Ξενοφ. Ἑλλην. 3.3, 8-9), καθὼς καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι ἀπὸ αὐτὸ τὸ σῶμα ἐκλέγονταν ετησίως οἱ πέντε ἀγαθοεργοὶ (Ἡρόδ. 1.67), εἶναι στοιχεῖα που ἀποκαλύπτουν τον πολιτικὸ τους ρόλο. Πληροφορίες γιὰ τις πολιτικὲς καὶ διοικητικὲς ἐξουσίες των ἰπέων δίνει καὶ ὁ Στράβωνας (4.18).

28. Ὁ Ἰσοκράτης αναφερόμενος στους «φύλακες» των βασιλέων της Σπάρτης —ἀν καὶ δὲν κάνει μνεία γιὰ τον ἀριθμὸ τους, οὔτε καὶ τους ονομάζει ἰππεῖς— ἀναφέρει ὅτι αὐτοὶ που αποτελοῦσαν αὐτὸ τὸ σῶμα προέρχονταν ἀπὸ τους πιο διακεκριμένους πολίτες, (τοὺς ἐνδοξοτάτους τῶν πολιτῶν, Ἐπιστολὴ 2.6) καὶ ἦσαν υποχρεωμένοι νὰ πεθάνουν μαζί με τον βασιλέα (*Περὶ Εἰρήνης* 143). Καὶ ὁ Ἡρόδοτος ἀναφέρει, ἐκτὸς ἀπὸ τους 300 των Θερμοπυλῶν, ἀκόμη δύο ομάδες 300 Σπαρτιατῶν που σκοτώθηκαν μέχρι τον τελευταῖο, χωρὶς ὠστόσο νὰ τους ἀποκαλεῖ ἰππεῖς. Ἡ πρώτη, κατὰ τὴν κλασικὴ ἐποχὴ, εἶναι ἡ περίπτωση του Ἀρίμνηστου (9.64) καὶ των 300 στο Στενούκληρο κατὰ τὴ διάρκεια του 3ου Μεσσηνιακοῦ πολέμου, καὶ ἡ δεύτερη (που βέβαια θυμίζει περισσότερο θρόλο παρά ιστορικὸ γεγονὸς) οἱ 300 Σπαρτιατὲς ἐναντίον των 300 Ἀργείων στη μάχη της Θηρέας (9.82).

ανταποκρίνεται αμοιβαία, εννοώ: όποιος ασκεί μια αρχή να άρχεται κιόλας ο ίδιος, όπως συμβαίνει στη Λακεδαιμόνα, που αποτελεί πρότυπο ευνομίας. Εκεί, δηλαδή, απέναντι στους βασιλείς βρίσκονται οι έφοροι, απέναντι στους εφόρους είναι η γερουσία, μέσοι δ' οί κόροι και ίππαγρέται (Στοβ. Άνθ. ΜΓ 134).

Είναι γεγονός πως και ο Ξενοφώντας παρουσιάζει τη στράτευση των ιππέων ως αρκετά δημοκρατική διαδικασία. Όμως η ερμηνεία αυτή, που προβάλλει τους ιππείς και τους ιππαγρέτες, αναβαθμίζοντας την πολιτική τους θέση, ως το δημοκρατικό στοιχείο²⁹ μέσα στο μεικτό πολίτευμα της Σπάρτης, είναι η μοναδική που διαθέτουμε. Η άποψη ότι το πολίτευμα της Σπάρτης είναι σύνθετο (μεικτό), με πρώτους εκφραστές τον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη, ήταν κάτι που κυριάρχησε κατά τη διάρκεια όλης της αρχαιότητας. Η διπλή βασιλεία, η γερουσία, οι έφοροι, και η απέλλα ήταν τα τέσσερα στοιχεία που συνέθεταν το μεικτό πολίτευμα της Σπάρτης, όπου το δημοκρατικό στοιχείο εκφραζόταν από τους εφόρους που εκλέγονταν από την απέλλα. Τον 4ο π.Χ. αιώνα ο μικρός αριθμός των εφόρων, καθώς και ο τρόπος με τον οποίο ασκούσαν την εξουσία, χαρακτηρίζεται ως «τυραννικός» και σε αυτό το πλαίσιο ίσως εντάσσεται και η άποψη του Αρχύτα που θεωρεί την αρχή των εφόρων ολιγαρχικό στοιχείο του πολιτεύματος. Όμως είναι άξιο λόγου ότι ένα κατ' εξοχήν αριστοκρατικής προέλευσης σώμα πολιτών, οι κόροι, που περιβάλλουν τον βασιλέα, αντιπροσωπεύουν εδώ τη δημοκρατική πλευρά του σπαρτιατικού πολιτεύματος. Εάν δεχθούμε την άποψη του Αρχύτα πως οι έφοροι εκφράζουν την ολιγαρχία στη Σπάρτη, τότε οι ιππείς γίνονται ένας επιπλέον πολιτικός εκφραστής της ολιγαρχίας, μια που οι έφοροι διορίζουν τους ιππαγρέτες και αυτοί με τη σειρά τους τους ιππείς. Για να εκφράζουν τη δημοκρατική όψη του πολιτεύματος, θα έπρεπε να ήταν εκλεγμένοι από την απέλλα και να έχουν συγκεκριμένες αρμοδιότητες και εξουσίες. Αντίθετα, πρόκειται για ένα όργανο εξουσίας, που έχει επομένως χαρακτηριστήρα πολιτικό. Διορίζεται από τους εφόρους, και μπορούμε έτσι εύλογα να διακρίνουμε τους λόγους για τους οποίους κάθε νέος σπαρτιάτης επιθυμούσε να συμμετάσχει σε αυτό. Πρόκειται για την πρώτη βαθμίδα εξουσίας, το πρώτο ίσως σκαλοπάτι στην πολιτική σταδιοδρομία ενός νέου Σπαρτιάτη, το οποίο πιθανώς υπόσχεται μελλοντικά μια θέση στη διοίκηση της πόλης.

Ο Ξενοφώντας δεν αναφέρει ούτε τα κριτήρια επιλογής τους³⁰ (και είναι

29. Σύμφωνα με τον Jeanmaire, *Couroi*, σ. 544, οι ιππείς εξέφραζαν, ως μόνιμο όργανο, την άποψη του στρατού, γι' αυτό ίσως ο Αρχύτας νόμιζε ότι ήταν πιο συμβατό με το πνεύμα των σπαρτιατικών θεσμών να τους αντιπαραθέσει στον στενό κύκλο των εφόρων και στο συμβούλιο των 28 γερόντων.

30. Για τα φυλετικά κριτήρια επιλογής των ιππέων, βλ. A. J. Toynbee, «The Growth of Sparta», *J.H.S.* 33 (1913) 255· D. Roussel, *Tribu et Cité*, Παρίσι 1976, σ. 240· M. T. W. Arnhem, *Aristocracy in Greek Society*, Λονδίνο 1977, σσ. 94-95· R. Sealey, *A History of the Greek City-States ca. 700-338 B.C.*, Λονδίνο 1976, σσ. 82-83, και K. M. T. Chrimes, *Ancient Sparta*, σσ. 314-315.

αξιοσημείωτο ὅτι εἶναι ἀπὸ τις ελάχιστες φορές που δεν ἀναφέρει πῶς ἐπιλέγονται οἱ καλύτεροι) οὔτε σε ποια ηλικία εἰσέρχονται σε αὐτὸ τὸ σῶμα, οὔτε, τέλος, τὴ διάρκεια αὐτῆς τῆς «θητείας». Θα μπορούσαμε, ωστόσο, νὰ θεωρήσουμε πῶς τὸ χρονικὸ πλαίσιο εἶναι τὸ εξής: ὁ νέος εἰσέρχεται στὸ σῶμα τῶν ἰππέων μετὰ τὰ 18, ηλικία που συμπίπτει ἀφενὸς με τὸ τέλος τῆς ἀγωγῆς καὶ τὴν ἀπόκτηση τῶν πρώτων πολιτικῶν δικαιωμάτων του καὶ αφετέρου με τὴν ἐγγραφή του στὸν κατάλογο τῶν οπλιτῶν³¹ (Θουκ. 6.43), καὶ ἐξέρχεται ἀπὸ τὸ σῶμα τῶν ἰππέων λίγο πρὶν ἀπὸ τὰ 30, ηλικία μετὰ τὴν ὁποία του ἀναγνωρίζεται τὸ δικαίωμα συμμετοχῆς στὴν ἐκκλησία τοῦ δήμου. Ἡ διάρκεια δηλαδὴ αὐτῆς τῆς «θητείας» πρέπει νὰ ἦταν περίπου 10 ἔτη καὶ ὄχι ἓνα ἔτος³², καὶ νὰ συνέπιπτε με τὴν περίοδο κατὰ τὴν ὁποία ὁ Σπαρτιάτης, ὅπως γνωρίζουμε, ἐμφανίζεται νὰ κατέχει τὴ θέση τοῦ «ἀτυποῦ» πολίτη.

Ἡ ἀναφορά τοῦ Ξενοφῶντα στὴν ἐπιλογή τῶν 300 ἰππέων (ὁ ἴδιος δεν ἀναφέρει ὅτι αὐτὴ γινόταν κάθε χρόνο), πιστεύουμε πῶς ἔχει πιθανόν τὴν ἐννοια τῆς χρονικῆς ἀφετηρίας σε κάποια ἴσως δεδομένη ἱστορικὴ στιγμή, ἢ ὅταν τὸ σῶμα τῶν ἰππέων συστάθηκε ἔτσι ὅπως παρουσιάζεται σε ἐμᾶς τὴν κλασικὴ εποχὴ, ἢ, τέλος, ὅταν αὐτὸ συστάθηκε ἐκ νέου μετὰ ἀπὸ τὴν σχεδόν ὀλοκληρωτικὴ του καταστροφή. Αὐτὸ που ἴσως συνέβαινε κάθε χρόνο ἦταν ὁ ἐπαναδιορισμὸς τῶν ἐπιλεγμένων (πιθανόν συμβολικὰ) ἢ ἡ «εκλογή» γιὰ τὴ συμπλήρωση τῶν κενῶν θέσεων, λόγω θανάτου ἢ ὀρίου ηλικίας ἢ καὶ πιθανῆς ἀπομάκρυνσης κάποιου που ἔπεσε σε δυσμένεια, καὶ ὄχι ἡ πλήρης ἀνανέωση ἢ ἀντικατάσταση, που προϋποθέτει τὴν ὑπαρξὴ μεγάλου ἀριθμοῦ Σπαρτιατῶν αὐτῆς τῆς ηλικίας, γεγονός ἀδύνατο γιὰ τὴ Σπάρτη. Αὐτὴ, βέβαια, ἡ συμπλήρωση καὶ πάλι θα πρέπει νὰ γινόταν στὸν βαθμὸ που ἐπέτρεπε ὁ ἀριθμὸς τῶν νέων Σπαρτιατῶν. Διότι στὸ πλαίσιο τῆς σπαρτιατικῆς ὀλιγαρχίας (στὸν μικρὸ, δηλαδὴ, ἀριθμὸ πολιτῶν με πλήρη δικαιώματα), εἶναι δύσκολο νὰ θεωρήσουμε πῶς ἡ πόλη διέθετε ετησίως 300 νέους γιὰ νὰ ἀνανεώνει τὸ σῶμα τῶν ἰππέων. Ἐπίσης, ὅσον ἀφορᾶ στὴν ηλικία τους, ὁ Ἡρόδοτος (1.67), ὅταν ἀναφέρεται στὴν ετήσια ἐκλογή τῶν πέντε ἀγαθοεργῶν ἀπὸ τὸ σῶμα τῶν ἰππέων, μας λέει πῶς αὐτοὶ ἦταν οἱ πρεσβύτατοι,

Σύμφωνα με τὸν H. Jeanmaire, *Couroi*, σσ. 549-550, «τὸ σῶμα τῶν 300 ἰππέων στρατολογοῦνταν ἀπὸ τὰ μέλη μιᾶς “συντεχνίας” ἢ ἀνταποκρινόταν σε μιᾶ “συντεχνία”. Ἡ ὑπαρξὴ τῶν τριῶν ἰπαρχετῶν φαίνεται νὰ ἀποτελεῖ ἀνάμνηση τῆς ἀρχαίας ὀργάνωσης τοῦ στρατοῦ, τὴν εποχὴ που ἀντιστοιχοῦσε ἀκόμη στὴ διάκριση τριῶν δωρικῶν φυλῶν. Ἡ σπαρτιατικὴ ὀργάνωση βρῖσκει τὴς ρίζες τῆς στὸ ἀρχαίῳ καθεστῶς τοῦ λαοῦ που ἐπεκτάθηκε στὸν δήμο [...]. Ἡ ἀπόδειξη ὅτι ἡ ἐπανάσταση αὐτὴ ἦταν λιγότερο ὀλοκληρωμένη, ἢ λιγότερο ὀριστικὴ [...] εἶναι ὅτι ὁ λαός, ἡ ἀρχαία ἐταιρεία τῶν κούρων, διατηρήθηκε ἢ ἀναδομήθηκε μέσα ἀπὸ τὴ μορφή τοῦ ἐπίλεκτου σώματος που ἦταν οἱ ἰππεῖς» (σ. 543).

31. Σύμφωνα με τὸν E. Ollier, *Xenophon*, σ. 34, καὶ τὸν D. M. MacDowell (μτφρ. Ν. Κονομῆς), *Τὸ Σπαρτιατικὸ Δίκαιο*, Ἀθήνα 1988, σσ. 103-105, ἡ διάρκεια καὶ ἡ ηλικία τῶν ἰππέων πρέπει νὰ τοποθετηθεῖ στὴν περίοδο τῶν 20-30 ἐτῶν. Βλ. ἐπίσης Jeanmaire, *Couroi*, σσ. 540-541.

32. Βλ. H. Michell, *Sparte*, σ. 192, καὶ A. Toymbee, *Some Problems of Greek History*, Λονδὶνο 1969, σ. 326, καὶ J. F. Lazenby, *The Spartan Army*, σ. 182.

γεγονός που σημαίνει πως οι ιππείς δεν αποτελούνταν από μια και μόνο ηλικιακή τάξη αλλά από διαφορετικές. Τέλος, εάν δεχθούμε πως οι 300 Σπαρτιάτες που συνόδευαν τον Λεωνίδα στις Θερμοπύλες ήταν μέλη του σώματος των ιππέων, τότε και η ηλικία τους ήταν διαφορετική και η διάρκεια της θητείας τους μακρόχρονη. Διότι, όπως μας πληροφορεί ο Ηρόδοτος (7.105), *ὅς τότε ἦιεν ἐς Θερμοπύλας (sc. ο Λεωνίδας) ἐπιλεξάμενος ἄνδρας τῶν κατεστρωτων Τριηκονοσίων καὶ τοῖσι ἐτύγγανον παῖδες ἑόντες.*

Όσο για το κριτήριο επιλογής, αυτό θα πρέπει να το αναζητήσουμε περισσότερο στην ευγενή καταγωγή του νέου και λιγότερο στην αξία του, γεγονός που ανταποκρίνεται άλλωστε και στην αριστοκρατική φύση του θεσμού των ιππέων. Ο διορισμός από τους εφόρους δίνει μια επίφαση δημοκρατικότητας σε μια αριστοκρατική αρχή. Θεωρητικά, βέβαια, όλοι όσοι είχαν επιτύχει στην αγωγή ήταν άξιοι. Εάν το κριτήριο επιλογής ήταν η αξία του κάθε νέου, ένας τέτοιος αξιοκρατικός διορισμός θα αντιμετωπιζόταν ευμενώς από την υπόλοιπη μερίδα των νέων και μια παρόμοια μορφή αντίδρασης, μια τέτοια *ἔρις* στην πόλη του πιο άριστου, δε θα ήταν δικαιολογημένη. Η ζωή του Σπαρτιάτη ήταν δημόσια, και ως εκ τούτου ήταν ευαίσθητος στις πιέσεις που ασκούσε πάνω του η κοινή γνώμη. Μια αναιτιολόγητη συμπεριφορά από μέρους του θα χαρακτηριζόταν ανάρμοστη (στην περίπτωση αξιοκρατικής επιλογής) και θα προκαλούσε τη δυσμένεια της πόλης και την τιμωρία της πράξης.

Οι περισσότεροι μελετητές συγκλίνουν στην άποψη πως το σώμα των ιππέων στη Σπάρτη αποτελεί μια κοινωνικο-πολιτική *élite*, δηλαδή πως η αρχή των ιππέων θυμίζει τους νέους ευγενούς καταγωγής που πλαisiώναν τον βασιλέα. Τα πολιτικά και στρατιωτικά προνόμια των ιππέων που θεσμοθετούνται στο σπαρτιατικό σύστημα, από τα τέλη του 7ου αιώνα, παραπέμπουν σε μια κοινωνική πραγματικότητα που ανάγεται στις απαρχές της πόλης. Μέσα, επίσης, από αυτήν την *élite* των πολεμιστών, μέσα από τις φάλαγγες των «επιλεγμένων», προσεγγίζουμε κοινωνικές ομάδες οι οποίες χαρακτηρίζονται από την τέλεια αμοιβαιότητα μεταξύ των στρατιωτικών προνομίων και των πολιτικών δικαιωμάτων³³.

Το όνομα των ιππέων, και ως πολιτικού και ως πολεμικού σώματος παραπέμπει σε μια αριστοκρατική κοινωνία στην οποία οι ιππείς στρατολογούνταν από τα υψηλά κοινωνικά στρώματα και αντανάκλα την κοινωνική πραγματικότητα μιας αριστοκρατικής ολιγαρχίας που συναντούμε την ομηρική εποχή. Σε μια εποχή, δηλαδή, κατά την οποία το σώμα των ιππέων δεν ήταν μόνο ένα αριστοκρατικό όπλο ή μια στρατιωτική υποδιαίρεση, αλλά και κοινωνική τάξη, αφού για να έχει κάποιος άλογο έπρεπε να είναι πλούσιος. Αυτή η ολιγαρχία, ενώ είχε εξαφανιστεί στην πλειονότητα των ελληνικών πόλεων από τα τέλη του

33. Βλ. Detienne, «La Phalange», σσ. 135-137.

βου αἰώνα, διατήρησε στη Σπάρτη, μέσα ἀπὸ τὸ σῶμα τῶν ἰππέων, προνόμια καὶ πολιτικὴ μορφή ἐκφρασεῖς καὶ, στηριζόμενη κυρίως στὴν ἰδιοκτησία γῆς, κατέλαβε μιὰ κυρίαρχη θέση στὴν κοινωνία. Δηλαδή, ἐνῶ ἡ ολιγαρχία στὴ Σπάρτη, μετὰ τὴν υιοθέτηση τῆς φάλαγγας τῶν οπλιτῶν, παύει νὰ εἶναι «δυναστική», γιὰ νὰ γίνῃ πραγματικὰ «πολιτικὴ», συνεχίζει νὰ δίνει ἀκόμα τὴν ἐξουσία σὲ μιὰ μειοψηφία πολιτῶν. Ἡ συμμετοχὴ σὲ ἓνα ἐπιλεκτὸ σῶμα ἀπαιτοῦσε συγκεκριμένες προϋποθέσεις καὶ αποτελοῦσε συγχρόνως μέσο διάκρισης καὶ προβολῆς στὴν πόλη τῆς θεωρητικῆς ἰσότητος.

Οἱ συγγενεῖς-ἰππεῖς, λοιπόν, μέσα στὴν τάξη τῶν Ὀμοίων, ἀπαρτίζουν, ὡς δευτέρη πόλη, μιὰ ομάδα Ὀμοίων, μιὰ ἀριστοκρατία στους κόλπους τῶν Ὀμοίων. Ἡ συχνὴ ἀναφορὰ τῶν ἀρχαίων σὲ Σπαρτιάτες ποὺ συγκαταλέγονται «ἀνάμεσα στους πρώτους τῆς πόλης» καὶ τὸ γεγονὸς πὼς στὴ Σπάρτη θεωρεῖται κατ' ἀρετὴν τὰς τιμὰς νενεμῆσθαι, εἶναι μερικὰ στοιχεῖα ποὺ υποδηλώνουν καὶ υποστηρίζουν μιὰ τέτοια ἀπόψη. Πρόκειται, λοιπόν, γιὰ ἓνα σῶμα πολιτῶν, γιὰ μιὰ τάξη μέσα στὴν «δημοκρατικοποιημένη» Σπάρτη· ὁ τρόπος διορισμοῦ³⁴ καὶ ἐπιλογῆς τῶν μελῶν τῆς τάξης αὐτῆς καταδεικνύει πὼς διατηρεῖ τὸ προνόμιο τῆς αυτοαναπαραγωγῆς τῆς, χωρὶς νὰ ἀκολουθεῖ τὸ γενικότερο πλαίσιο ὅπου κυριαρχοῦσε ἡ ἀντίληψη ὅτι ὁ ἀγῶνας ἐπιβάλλεται γιὰ τὴ συμμετοχὴ στὶς ἀρχές τῆς πόλης. Ταυτόχρονα, ἐνῶ οἱ ἰππεῖς ὑπακούουν στους κοινούς νόμους καὶ τὶς ἐντολές τῆς πόλης, βρίσκονται σὲ συνεχῆ ἀνταγωνισμό με τὸ ὑπόλοιπο σῶμα τῶν Ὀμοίων ἀνταγωνισμό ποὺ προκαλεῖ τὴ συνεχῆ καὶ ἐντεινόμενη ἱεράρχηση τῶν Ὀμοίων, με ἀποτέλεσμα τὴ σταδιακὴ συρρίκνωση τοῦ ἀριθμοῦ τους. Ὅτι δηλαδή ἐπικρατοῦσε στὶς σχέσεις μετὰ τῶν Σπαρτιατῶν καὶ τοῦ υπολοίπου πλῆθους, ἀντανακλάται καὶ μετὰ τῶν ἰδίων τῶν Σπαρτιατῶν πολιτῶν.

Μολοντί στὴ Σπάρτη, μετὰ τὸ τέλος τοῦ 2ου Μεσσηνιακοῦ πολέμου, ἐπικρατοῦσε, θεωρητικὰ τουλάχιστον, ἰσότητα στὶς συνθήκες ζωῆς καὶ θεσμοὶ ποὺ καταργοῦσαν κληρονομικὰ προνόμια μετὰ τῶν πολιτῶν, με τὴν πάροδο τοῦ χρόνου, ἀντὶ νὰ ἐνισχυετὰ αὐτὴ ἡ διάθεση ἰσότητος, δημιουργήθηκε ἓνα καθεστῶς διακρίσεων. Ἡ πρώτη ἀνισότητα ποὺ προκαλοῦσε τὸ σύστημα ξεκινούσε ἀπὸ τὴν υποχρεωτικὴ συμμετοχὴ στὸ σύστημα ἐκπαίδευσης, τὸ ὁποῖο παρήγε ἐπιτυχόντες καὶ ἀποτυχόντες καὶ διήγειρε τὸ ἀνταγωνιστικὸ πνεῦμα. Παρ' ὅλο ποὺ ἡ ἀγωγή εἶχε ὡς στόχο νὰ ἐντάξει κοινωνικὰ ὅλους ὅσοι ἐπρόκειτο νὰ γίνον ἄνθρωποι, στὴν πράξη δημιουργοῦσε μιὰ ἔλιτε, ἀφοῦ ἡ ἀποτυχία στὴν ἀγωγή σήμαινε τὴν ἀπώλεια τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων τοῦ νέου Σπαρτιάτη. Τὸ ἀνταγωνιστικὸ πνεῦμα ποὺ διακατέιχε τους Ὀμοίους στὴ Σπάρτη καὶ ρύθμιζε σὲ μεγάλο βαθμὸ τὴ ζωὴ τους ἐνθάρρυνε τὴ δημιουργία μιᾶς ἔλιτε προκαλώντας

34. Ἀν θεωρήσουμε ὅπως ὁ Ἀριστοτέλης (Πολιτ. 1271α, 25-27), «παιδαριώδη», τὸν τρόπο ἐκλογῆς τῶν γερόντων στὴ Γερουσία, —μετὰ τῶν ἄλλων κριτηρίων ἦταν καὶ ἡ ἀριστοκρατικὴ καταγωγή— ἄλλο τόσο παιδαριώδης καὶ «προκλητικὸς» φαίνεται καὶ ὁ τρόπος διορισμοῦ τῶν ἰππέων.

έτσι μια πλειοψηφία με λιγότερα δικαιώματα μεταξύ των πολιτών. Μια σειρά θεσμών (αγωγή, συσσίτια, σύστημα επιλογών, αγώνες, βαθμίδες ηλικίας) κατέληξαν, με την πάροδο του χρόνου, να είναι αιτίες κοινωνικής και πολιτικής διάκρισης, παραβιάζοντας το περιβάλλον της θεμελιακής ισότητας των Όμοίων.

Το να γίνει και να παραμείνει κανείς Σπαρτιάτης πολίτης με πλήρη πολιτικά δικαιώματα εξαρτιόταν, εκτός από το κριτήριο της καταγωγής και από την επιτυχία του στην αγωγή, από την οικονομική του δυνατότητα να συμμετέχει στα συσσίτια και από όλη την πολιτική, κοινωνική, οικονομική και στρατιωτική συμπεριφορά του. Εάν, λοιπόν, σε κάτι από όλα αυτά δεν μπορούσε να ανταποκριθεί ή δεν πληρούσε έστω και μια από αυτές τις προϋποθέσεις, τότε έχανε τα πλήρη πολιτικά του δικαιώματα και υποβιβάζοταν πλέον σε κατώτερες τάξεις πολιτών: ύπομείονες, τρέσαντες, μόθακες, νεοδαμώδεις, κτλ.

Εκτός από τις βασιλικές οικογένειες, υπήρχε στους κόλπους των Όμοίων μια αριστοκρατία η οποία διακρινόταν από τον πλούτο που κατείχε και την επιρροή που ασκούσε στους λιγότερο πλούσιους και συνολικά στη ζωή της πόλης. Αυτή η αριστοκρατία, με την πάροδο του χρόνου, προσπαθούσε να εντείνει τις κοινωνικές διαφορές (οι οποίες είχαν σε μεγάλο βαθμό ατονίσει με την εμφάνιση της φάλαγγας των οπλιτών) και να ενισχύσει τη συγκέντρωση του πλούτου στα χέρια όλο και λιγότερων ανθρώπων. Στη Σπάρτη, δηλαδή, υπήρχαν αρκετά ισχυρές οικογένειες που επηρέαζαν τις διαδικασίες διορισμού προς όφελος των μελών τους. Αυτό στην ουσία σημαίνει ότι στο εσωτερικό του συστήματος αναπτυσσόταν ένα πνεύμα κληρονομικής αριστοκρατίας το οποίο, χωρίς βέβαια να είναι καθοριστικό, ασκούσε σημαντική επιρροή³⁵.

Ένα από τα στοιχεία που χαρακτήριζαν το σπαρτιατικό ιδεώδες, όπως αυτό αποτυπώθηκε μετά την υιοθέτηση της φάλαγγας των οπλιτών στα νέα θεσμικά πλαίσια που προσδιορίστηκαν κατά και μετά το τέλος του 2ου Μεσσηνιακού πολέμου, ήταν η συμφιλίωση μεταξύ ευγενών και λαού, επιτυχία που πρωταρχικά στηρίχτηκε στην ανδρεία. Η αγωγή, υποχρεωτική για όλους ανεξαρτήτως τους πολίτες, καθίσταται ο πρώτος παράγοντας που ρύθμιζε και ενσάρκωνε αυτό το ιδεώδες και αυτή τη συμφιλίωση, αναδεικνύοντας τους «άριστους» της πόλης ασχέτως προς την κοινωνική τους καταγωγή. Ωστόσο, ο τρόπος επιλογής των ιππέων, που εγείρει τη συγκεκριμένη έριδα, υποδηλώνει ακριβώς την υπονόμηση αυτού του ιδεώδους.

Στο πλαίσιο αυτό μπορεί να ενταχθεί και να κατανοηθεί στη σπαρτιατική κοινωνία ο τρόπος επιλογής των δοτών ιππέων, καθώς και η αντίδραση (έρις) που εγείρει αυτός ο διορισμός. Με αυτήν την έννοια πρόκειται πράγματι για μια

35. Βλ. Μ. Ι. Finley, «Sparte et la société spartiate» στον τόμο *Économie et société en Grèce ancienne*, Παρίσι 1984, σσ. 47-48. Σχετικά με τον ρόλο της αριστοκρατίας, βλ. L. Gernet, «Les Nobles dans la Grèce antique», *Annales d'Histoire Economique et Sociale* 10 (1983) 43.

πολιτική έριδα, όχι όμως όπως την εννοεί ο Ξενοφώντας, ότι δηλαδή υπηρετεί το καλό και χρησιμεύει στη στήριξη του κράτους. Η συγκεκριμένη αφήγηση του Ξενοφώντα αφήνει να φανεί μια κατάσταση διχασμού της πόλης και ακραίας βιαιότητας που ανατρέπουν το πολιτικό ιδεώδες της Σπάρτης. Η έρις που αποτελεί εδώ τη βάση της συμπεριφοράς των νέων βρίσκεται στενά συνδεδεμένη με την ύβριν, τη διχόνοια, τον καβγά, και αντιτίθεται στην ομόνοια, πρωταρχική αξία της ζωής μέσα στην πόλη.

Παρ' όλο τον ηθικολογικό χαρακτήρα που παρουσιάζει η έκθεση του Ξενοφώντα, η έρις είναι μια διαμάχη που εκφράζει την αντίληψη δύο αντιμαχόμενων απόψεων στη Σπάρτη. Είναι διαμάχη πολιτική, διότι αφορά τον τρόπο πρόσβασης σε ένα σημαντικό πολιτικό σώμα, και υπενθυμίζει την έριδα, μεταξύ ευγενών και λαού, μεταξύ αριστοκρατικού και δημοκρατικού πνεύματος, αντίθεση που, θεωρητικά τουλάχιστον, στη Σπάρτη είχε εξαλειφθεί. Τη στιγμή, μάλιστα, που όλοι οι «υποψήφιοι» για τη θέση στο σώμα των ιππέων μόλις έχουν εξέλθει επιτυχώς από το κοινό σύστημα εκπαίδευσης, η αντίθεση αυτή γίνεται ακόμη εντονότερη. Έτσι, η άποψη του Αριστοτέλη βρίσκει και εδώ την ιστορική της βάση. Μεταξύ των διάφορων εσωτερικών αιτιών που δημιουργούν αναταραχές σε ένα αριστοκρατικό πολίτευμα (Πολιτ. 1306b), ο Αριστοτέλης αναφέρει και τις ακόλουθες δύο: μετέχουν λίγοι στα αξιώματα, και το πλήθος των πολιτών έχει την πεποίθηση πως είναι ίσοι ως προς την αρετή με τους κατόχους των αξιωμάτων.

Μια ανάλογη έριδα μεταξύ ευγενών και λαού συναντούμε και στην *Κύρου παιδεία* του Ξενοφώντα (2.3. 13-15). Σε ένα συμπόσιο με θέμα την αντιστοιχία τιμής και αξίας, ο Φεραύλας, συγκρίνοντας τους ευγενείς με το λαό, εξηγεί ότι, όπως οι ευπατρίδες έχουν διδαχθεί από τους διδασκάλους τους, κατά τη διάρκεια της εκπαίδευσής τους, να υποφέρουν την πείνα, τη δίψα, το ψύχος, τον κόπο της μεταφοράς των όπλων, έτσι και ο λαός έχει εξίσου καλά διδαχθεί από την ανάγκη που του επιβάλλει ο τρόπος της ζωής που κάνει. Και απευθυνόμενος πρώτα στον Κύρο και κατόπιν στους συμπολίτες του λέει: *ὡς οὖν ἐμοῦ γε καὶ ἀγωνιουμένου καὶ ὁποῖος ἂν τις ᾧ κατὰ τὴν ἀξίαν με τιμᾶν ἀξιῶσοντος, οὕτως ... ᾧ Κῦρε, γίγνωσκε. καὶ ὑμῖν γέ, ... ᾧ ἄνδρες δημόται, παραινῶ εἰς ἔριν ὀρμᾶσθαι ταύτης τῆς μάχης πρὸς τοὺς πεπαιδευμένους τούσδε· νῦν γὰρ ἄνδρες εἰλημμένοι εἰσὶν ἐν δημοτικῇ ἀγωνίᾳ.*

Βέβαια, η σπαρτιατική πολιτεία αντανακλά διαφορετική πραγματικότητα από την περσική, και η αντίθεση μεταξύ λαού και ευγενών εντάσσεται σε διαφορετικό πολιτικό περιβάλλον. Ωστόσο, στην πόλη των πολιτών-οπλιτών, η αρχή πως καταργείται η πολιτική ανισότητα μεταξύ ευγενών και λαού και πως ο καθένας τιμάται σύμφωνα με την αξία του και όχι σύμφωνα με την καταγωγή του στην πράξη είχε θεωρητική μόνο αξία. Ο χαρακτηρισμός, άλλωστε, της επιλογής των καλών και αγαθών από τον Ξενοφώντα τοποθετείται ουσιαστικά σε ένα περιβάλλον κατ' εξοχήν αριστοκρατικό.

Αν, λοιπόν, η συμμετοχή στην αγωγή γινόταν σύμφωνα με τις ανάγκες της πόλης και σύμφωνα με την αρχή της ισότητας όπως αυτή προσδιορίστηκε σε κάποια συγκεκριμένη ιστορική περίοδο (τέλη 7ου αιώνα), η συμμετοχή στο σώμα των ιππέων φαίνεται πως γινόταν σύμφωνα με τις «ανάγκες» μιας συγκεκριμένης τάξης προκαλώντας εύλογα διχόνοια. Έτσι ίσως μπορεί να εξηγηθεί, στο πλαίσιο της σπαρτιατικής ευνομίας, η «αντικοινωνική» συμπεριφορά των απορριφθέντων από το σώμα των ιππέων. Η συμπεριφορά αυτή φαίνεται πως έχει εδραιωθεί γενικά ως κοινωνική πρακτική και αφορά δύο αντιμαχόμενα μέρη. Η ανοχή που επιδεικνύει η πολιτεία (εφόσον η σύγκρουση δεν ξεπερνά κάποια επιτρεπτά όρια, πέρα από τα οποία πιθανώς να επερχόταν ανατροπή των ισορροπιών) υποδηλώνει ένα είδος θεσμοθέτησης του δικαιώματος της αμφισβήτησης για κάτι που υποτίθεται ότι είχε καταργηθεί, και ότι ο νόμος περί κοινωνικής «ηρεμίας» ήταν, ενδεχομένως, είτε σε αχρηστία είτε σε διάσταση με τη γενική κοινωνική βούληση. Η ἔρις, είτε με τη μορφή της ψυχολογικής αντίδρασης είτε ως ένδικο μέσο για την ανατροπή μιας πρακτικής, εκφράζει την υπαρξη έννομου συμφέροντος για τους απορριφθέντες. Αυτή η ἔρις που ο Ξενοφώντας, ανατρέποντας την αιτία της, ερμηνεύει ως κίνητρο για αρετή, είναι η αποδοχή και η συνύπαρξη ενός ανταγωνιστικού πνεύματος που υπήρχε μεταξύ μιας δημοκρατικής και μιας αριστοκρατικής επιλογής στον προσανατολισμό της πόλης. Διότι, στη Σπάρτη, όπως χαρακτηριστικά σχολιάζει ο Πλούταρχος, *ἢ ἀνθυπείκουσα τῶ ἀνελέγκτω χάριν ἀργὴν καὶ ἀνταγωνιστος οὐκ ὀρθῶς ὁμόνοιαν λέγεσθαι*³⁶.

Πανεπιστήμιο Κρήτης

ΝΙΚΟΣ ΜΠΙΡΓΑΛΙΑΣ

36. Πλούτ., Ἄγῃσ. 5.5. Ἀποψη που ο Πλούταρχος, ὁ.π. 5.6, εντάσσει σε ένα αριστοκρατικό πλαίσιο της Ομηρικής εποχής.